

R E C E N Z J A

**rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Aleksandry Hamberg-Federowicz pt.:
*Beton historyczny w architekturze oraz jego wpływ na kształtowanie krajobrazu
kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855-1945***

Promotor: prof dr hab. inż. arch. Zbigniew Paszkowski

Podstawa formalna i merytoryczna

- pismo Pana prof. dr hab. inż. Jacka Przepiórskiego, Prorektora ds. Nauki Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie z dnia 12.04.2022, na podstawie uchwały Senatu z dnia 28 marca 2022
- ustawa z dnia 3 lipca 2018 roku, przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. poz. 1669), art. 14 ust.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku, o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595, z póź. zm.), oraz Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 w sprawie szczególnego trybu i warunków przeprowadzenia czynności w przewodzie doktorskim w postępowaniu habilitacyjnym oraz postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. poz.261)
- praca doktorska mgr inż. arch. Aleksandry Hamberg-Federowicz pt.: *Beton historyczny w architekturze oraz jego wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855-1945*, przygotowana pod kierunkiem Promotora Pana prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Paszkowski, na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego

Zakres recenzji

Celem recenzji jest ocena czy przedstawiona rozprawa doktorska spełnia wymagania określone w art.13.1 *ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.*

„Rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne rozwiązanie problemu w oparciu o opracowanie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne, lub oryginalne dokonanie artystyczne, oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub

artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”.

* * *

Praca doktorska mgr inż. arch. Aleksandry Hamberg-Federowicz pt.: *Beton historyczny w architekturze oraz jego wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855-1945*”, jest monografią podejmującą w sposób szeroki temat budowli wykonanych z betonu na Pomorzu Zachodnim na przestrzeni blisko stulecia (1855-1945). Praca jest obszernym opracowaniem, przekrojowo podejmującym zakresloną tematykę, wzbogaconą o zbiór tysięcy zidentyfikowanych obiektów i elementów wykonanych z betonu, przedstawionych w formie „Kart Architektury Betonowej i Żelbetowej”.

Przedmiotem pracy jest całość dzieł budowlanych wykonanych w oparciu o cement portlandzki, które z racji wykorzystania tego materiału zostały nazwane betonem historycznym (s.27).

Cele badawcze i teza pracy

Doktorantka jednoznacznie określiła cele badawcze i tezy pracy.

W punkcie 1.4.1 w syntetyczny sposób przedstawiono cele naukowe pracy. Cele te sformułowano następująco:

- określenie regionu szczecińskiego jako pionierskiego ośrodka realizacji obiektów z betonu historycznego opartego na cemencie portlandzkim w okresie 1855–1945;
- wskazanie etapów zastosowań betonu w architekturze – od jego ukrywania, poprzez imitację kamienia naturalnego, do poszukiwania oryginalności i eksponowania swoi-stych cech plastycznych betonu architektonicznego, zilustrowanych na wybranych przykładach z regionu (case studies);
- określenie specyfiki lokalnego dziedzictwa historycznego i scharakteryzowanie, często po raz pierwszy, przykładów obiektów betonowych o swoistym wyrazie architektonicznym, należących do dziedzictwa kulturowego Pomorza Zachodniego i budujących jego krajobraz kulturowy, z przypisaniem do etapów rozwojowych;
- zdefiniowanie procesu przekształcania się krajobrazu kulturowego w kontekście powszechnego zastosowania betonu historycznego;
- wprowadzenie pojęcia „beton historyczny” do polskiego słownika architektonicznego;
- wskazanie możliwych strategii ochrony dziedzictwa betonu.

Powyższe zestawie pokazuje, że sformułowano dużą liczbę celów naukowych, i że pokrywają one bardzo rozległy obszar badawczy. Sformułowane cele obejmują wiele zagadnień, które są związane z wykorzystaniem cementu, w właściwie betonu/żelbetu jako materiału budowlanego i architektonicznego – od identyfikacji betonowych obiektów, poprzez analizowanie wpływu tych obiektów na kształtowanie szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego, aż do problematyki współczesnej ochrony tej rozległej grupy dziedzictwa. Obszerność tematyki wynika też z obszernych ram czasowych – blisko 100 lat to okres, w którym na badanym terenie powstało wiele budowli opartych na wykorzystaniu betonu, a więc tak obszerne przedstawiane tej

problematyki nie jest łatwym zadaniem. Z pełnym przekonaniem można więc stwierdzić, że cele naukowe pracy zostały określone szeroko, kompleksowo i ambitnie.

W punkcie 1.4.2. sformułowano również tezę pracy doktorskiej. Brzmi ona następująco: Beton historyczny wytwarzany w ośrodku szczecińskim na przełomie XIX i XX wieku był jednym z głównych czynników kształtujących architekturę i krajobraz kulturowy Pomorza Zachodniego i stanowi charakterystyczny komponent dziedzictwa architektonicznego tego obszaru.

Tak sformułowana teza jest jednoznaczna, choć nie wydaje się oczywista. Głosi bowiem, że na tak intensywnie przekształcanym terenie jak Pomorze Zachodnie (obszar w bezpośrednim sąsiedztwie potężnego Berlina) już od połowy XIX wieku beton był jednym z głównych materiałów kształtujących przestrzeń, i że stworzone wtedy betonowe obiekty są znaczącym komponentem dziedzictwa na tym terenie. Obydwie tezy wymagają zatem wiarygodnego udokumentowania.

Charakterystyka pracy

Recenzowana praca jest obszernym opracowaniem, liczącym 235 stron plus Katalog Kart obiektów i elementów betonowych liczący 415 stron. Praca doktorska (bez katalogu) została zilustrowana 140 fotografiami.

Praca została podzielona na 5 zasadniczych rozdziałów i zakończona podsumowaniem.

Rozdział I ma charakter wprowadzający do problematyki dysertacji. Przedstawiono w nim zarys problematyki, w syntetyczny sposób opisano stan badań, sformułowano cele badawcze i tezę pracy, określono ramy czasowe oraz obszar objęty analizę. We wstępie przedstawiono również ważny dla całej pracy podział obiektów i elementów betonowych na grupy typologiczne. Podział ten jest kluczowy dla uporządkowania całego materiału będącego przedmiotem analizy.

Istotne informacje zawarte są w podrozdziale Metody badawcze (1.6). Doktorantka wyjaśnia w nim w jaki sposób gromadziła i analizowała informacje dotyczące tak rozległej grupy obiektów. Jak napisała Doktorantka gromadzenie materiałów – w tym wizyty studialne – były realizowane na przestrzeni kilkunastu lat (s.32). Autorka podkreśla również, że karta ewidencyjna, która została wykorzystana do opisu obiektów betonowych jest jej autorskim opracowaniem. Na marginesie można dodać, że rozumiejąc intencje wykonania odrębnego wzoru Karty dla obiektów betonowych, zasadne byłoby też wykorzystanie wzoru tzw. białej karty (nawet pozostawiając pewne rubryki bez informacji), co pozwoliłoby ten cenny zbiór dołączyć do zbioru inwentaryzującego cały zasób zabytków.

We wstępie ważne są też informacje dotyczące obiektów betonowych chronionych formalnie poprzez rejestr zabytków województwa zachodniopomorskiego. Dzięki temu możliwa jest pewna orientacja w jakim zakresie obiekty betonowe (na tle zbioru przedstawionego przez Doktorantkę) są reprezentowane w rejestrze.

Niewątpliwie przydatnym elementem wstępu jest też część zamykająca, w której przedstawiono słownik podstawowych pojęć i wytłumaczono specyfikę materiału jakim jest beton. W tej części pracy Doktorantka stara się też wyjaśnić pojęcie „beton historyczny”, które ma określać odrębność tego materiału w stosunku do materiałów współczesnych. Rozumiejąc intencje odróżnienia danych składowych mieszanek i technologii produkcji betonu, wydaje się że temat ten wymaga czytelniejszego opracowania, szczególnie z perspektywy współczesnych interwencji

konserwatorskich. Sam fakt, że materiał współczesny i materiał historyczny różnią się, nie jest wystarczający w praktyce konserwatorskiej by wprowadzać takie określenie – nie pisze się „stal historyczna” czy „cegła historyczna”, choć oczywiście materiały te różnią się od współczesnych wszystkimi parametrami technicznymi

Rozdział II został zatytułowany *Beton historyczny jako materiał budowlany w architekturze na przełomie XIX i XX wieku w perspektywie światowej*. Rozdział ten rozpoczyna przedstawienie początków produkcji cementu, rozwoju technologii jego stosowania oraz wykorzystania w tworzeniu wyrobów prefabrykowanych. W tej części pracy zawarte są już odniesienia do początków wykorzystania betonu na terenie Pomorza Zachodniego. W kolejnych podrozdziałach jest syntetycznie przedstawione wykorzystanie betonu w architekturze Europy i Stanów Zjednoczonych, ze szczególnym uwzględnieniem nowych możliwości kształtowania form architektonicznych. Są tu również odwołania pokazujące w jaki sposób nowy materiał kształtował estetykę i odbiór architektury. To ważne zagadnienie pozwalające zrozumieć w jaki sposób beton wpłynął na postrzeganie architektury, a tym samym na kształtowanie krajobrazu kulturowego. Konsekwentnym uzupełnieniem tego tematu jest podrozdział pokazujący w jakim zakresie beton zyskał akceptacją estetyczną (oczywiście obok funkcjonalnej) stając się również materiałem elewacyjnym i wykorzystywanym w tworzeniu małej architektury (pkt 2.3.2).

Użytecznym dopełnieniem rozdziału jest kilkunastonicowe Kalendarium, w którym przedstawiono wybór znaczących obiektów betonowych z wczesnego (do II wojny światowej) okresu wdrażania tego materiału. Zestawienie to pokazuje proces rozwoju budownictwa opartego o beton, coraz wszechstronniejsze jego wykorzystanie w architekturze. Jest to więc pewne tło, na którym można też oceniać rozwój i wartość budownictwa betonowego na terenie Pomorza. Takich porównań Doktorantka nie podejmuje, natomiast stwierdza (s.10), że rozdział ten wyjaśnia użycie pojęcia „beton historyczny” – recenzent nie odnalazł nowych argumentów przemawiających za stosowaniem tego określenia.

Rozdział III nosi tytuł *Region szczeciński jako ośrodek przemysłu cementowego i architektury z betonu historycznego z przełomu XIX i XX wieku*. Rozdział ten przedstawia kilka aspektów użycia betonu w omawianym regionie – od rozwoju przemysłu cementowanego (wytwarzanie cementu portlandzkiego), poprzez prezentację zakładów produkujących wyroby betonowe, aż do prezentacji wybranych obiektów i budowli z betonu. Obszerny rozdział jest więc formą monograficznego opracowania, które w syntetyczny sposób przedstawia produkcję specyficznego materiału budowlanego (cementu) i jego wielorakie wykorzystanie jako materiału konstrukcyjnego i wykończeniowego w reprezentatywnych obiektach na terenie regionu szczecińskiego. Rozdział ten jest bogato ilustrowany fotografiami archiwalnymi. Zgodnie zapewne z intencjami Doktorantki tekst rozdziału pokazuje jak coraz bardziej poszerzało się wykorzystanie betonu, jak coraz wszechstronniej był stosowany, i tym samym jak powszechniej musiał być akceptowany estetycznie. Tym samym jest to zapewne rozdział, który ma wykazać tezę o wpływie betonu na architekturę i kształtowanie krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855–1945. Teza ta bez wątplenia została wsparta wieloma, różnorodnymi przykładami. Natomiast można by ją uznać za w pełni udowodnioną, gdyby została jeszcze odniesiona do statystyk mówiących o skali wprowadzania betonu na tle pozostałych materiałów budowlanych.

Rozdział IV został zatytułowany *Przemiany w estetyce architektury betonowej na Pomorzu Zachodnim w ujęciu czasowym*. Jest to rozdział najciekawszy metodologicznie, gdyż Doktorantka wprowadza w nim lokalną (dla budownictwa na terenie Pomorza Zachodniego) klasyfikację budownictwa betonowego w omawianym okresie. Na podstawie wybranych przykładów obiektów użyteczności publicznej, mieszkalnych, przemysłowych i składowych (s.128), Doktorantka wyróżnia 6 faz w omawianym okresie (s.164). Fazy te zostały określono następująco: *A. Pionierska, B. Wczesnych zastosowań architektonicznych, c. Imitacji materiałów tradycyjnych, D. Poszukiwań nowego wyrazu, E. Akceptacji właściwości, F. Utylitarnego nurtu technicznego*. Każda z wymienionych faz została wsparta przykładami kilku/kilkunastu obiektów, przedstawionych w formie tabelarycznej. W opisach poszczególnych etapów przedstawiono ich charakterystyki, w odwołaniu do przykładów.

Przedstawiona propozycja klasyfikacji obiektów jest bez wątpienia ciekawym i przydatnym rozwiązaniem. Pozwala bowiem na pewne porządkowanie dużej grupy obiektów, które powstały na przestrzeni długiego okresu. Określenie cech charakteryzujących poszczególne fazy jest działaniem, które pozwala lepiej zrozumieć istotę okresu rozwoju architektury. Odwołanie się do charakterystycznych cech sprawia też, że wydzielone fazy nie są prostymi podziałami chronologicznymi (zachodzą na siebie).

Doceniając w pełni generalną zasadność podziału badanego okresu na charakterystyczne fazy i uznając typologię wprowadzoną przez Doktorantkę można jednak wskazać na potrzebę odwołania do źródeł z epoki. Wprowadzone podziały i wspierająca je argumentacja są opracowaniem Doktorantki sporządzonym z perspektywy współczesnej. Tymczasem w okresie gdy obiekty te powstawały odbywały się dyskusje na temat wykorzystania nowego materiału, architekci opisywali swoje idee i zamiary. W omawianym rozdziale pracy nie ma odniesień do tych źródeł. Można natomiast zakładać, że odwołanie do tych źródeł mogłoby wesprzeć propozycje Doktorantki lub je korygować. Przywołanie tych źródeł bez wątpienia byłoby ważnym dopełnieniem proponowanej typologii, również z perspektywy ówczesnych odbiorców.

Rozdział V został zatytułowany *Czynniki kulturowe kształtujące krajobraz kulturowy Pomorza Zachodniego*. Jak deklaruje Doktorantka rozdział ten stanowi pokazanie „specyfiki betonu historycznego na Pomorzu Zachodnim i jego wpływu na krajobraz kulturowy”. Punktem wyjścia dla tych rozważań są podstawowe informacje na temat pojmowania krajobrazu kulturowego oraz elementów tworzących ten krajobraz. W dalszej części Doktorantka stara się scharakteryzować specyfikę krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Jest to oczywiście trudne do przedstawienia na kilku stronach tekstu. Tym niemniej jest to też punkt wyjścia do uzupełnienia tego obrazu o budowlę betonowe, Doktorantka robi to opisując charakterystyczne grupy obiektów czy elementów wykonanych z betonu. Celem tych zabiegów jest konkluzja o wartości zabudowy betonowej w krajobrazie kulturowym i o potrzebie jej ochrony. Doktorantka deklaruje też dokonanie „*analiz dotychczasowych działań konserwatorskich, z uwzględnieniem rozwoju wiedzy i doktryn dotyczących dziedzictwa ostatniego stulecia. Zaproponowano również strategię zachowania dziedzictwa z historycznego betonu.*”. Te zagadnienia zostały podjęte w oparciu o informacje na temat dotychczasowych działań konserwatorskich (s.203-204), w tym o pewne statystyki dotyczące ochrony betonowych zabytków.

Pracę zamyka rozdział VI zatytułowany Podsumowanie, w którym zawarto najważniejsze wnioski i całościowe podsumowanie dysertacji.

Wartościowym uzupełnieniem pracy jest Aneks, w którym przedstawiono tysiące obiektów i elementów wykonanych z betonu, opisanych w formie „*Kart Architektury Betonowej i Żelbetowej*”. Z informacji zawartych w Kartach wynika, że są one również opracowaniem autorskim Doktorantki, wykonanym na przestrzeni kilkunastu lat poprzedzających opracowanie pracy doktorskiej.

Doktorantka stworzyła typologię, zgodnie z którą zostały podzielone obiekty i elementy przedstawione w Katalogu. Obiekty zostały podzielone na 4 zasadnicze grupy. W ramach każdej z grup przedstawiono zbiory liczące dziesiątki obiektów. Niestety karty obiektów poszczególnych grupach typologicznych nie są numerowane, co utrudnia określenie ich liczby i generalnie posługiwanie się katalogiem – Doktorantka w rozdziale 1 zadeklarowała że Karty są numerowane (s.32), jednak w recenzowanym katalogu numerów nie ma. Poza tym dodano dwie grupy – V. *Wystrój architektoniczny* oraz VI. *Mała architektura*. Grupa Kart identyfikujących wystrój architektoniczny jest najobszerniejsza i bardzo różnorodna – liczy blisko 150 stron. Katalog zamyka grupa VII. *Obiekty inne*, obejmuje ona jeden unikatowy obiekt - wrak statku betonowego.

Karty obiektów budowlanych (4 pierwsze grupy) mają podobną strukturę. W pierwszej części Karty są podzielone na dwie kolumny – jedna zawiera dane historyczne, druga dane aktualne. Jest tam m.in. nazwa, lokalizacja, adres, właściciel. Poza tym Karty zawierają dane na temat okresu powstania obiektów, zastosowanej technologii, informacje na temat formy ochrony oraz obecnego stanu technicznego. Karty są zwykle ilustrowane kilkoma fotografiami, przedstawiającymi najważniejsze części obiektów. Karty zawierają więc podstawowe informacje na temat obiektów.

Wartość kart polega zatem przede wszystkim na skatalogowaniu obszernej jeszcze grupy obiektów i stworzenia pewnego całościowego obrazu tej grupy dziedzictwa, stanowi też niewątpliwie przegląd form architektonicznych i dekoracyjnych tworzonych w oparciu o ten specyficzny materiał. Katalog może też być przydatny jako źródło wyboru obiektów do ewentualnych dalszych, szczegółowych badań,

Uwagi końcowe

Oceniając całość pracy można sformułować kilka uwag podsumowujących.

Przede wszystkim należy zgodzić się z Doktorantką, że problematyka pracy jest ważna. Historycy architektury i konserwatorzy w niewielkim jeszcze zakresie przedstawiają budownictwo betonowe jako ważny element dziedzictwa, nie jest ono zwykle głównym przedmiotem badań. Dlatego podjęcie ten problematyki należy uznać za ważne. Tematy tym bardziej zasługiwał na podjęcie - i to właśnie przez szczecińskie środowisko naukowe, że w tym regionie rozpoczął się rozwój niemieckiego przemysłu cementowego, co wyraźnie podkreśla Doktorantka.

Tematyka pracy została zakreślona bardzo szeroko, co w pełni potwierdza liczba celów badawczych wskazanych przez Doktorantkę. Rozumiejąc przyczyny tak szerokiego wyboru tematu trzeba też wskazać, że poszczególne wątki powinny być szerzej rozwinięte. Nie jest to uwaga do recenzowanej pracy, ale wskazanie do kontynuacji badań przez Doktorantkę lub innych członków szczecińskiego zespołu.

Szeroki zakres celów badawczych i w sumie dosyć ich pionierski charakter sprawiał, że Doktorantka musiała korzystać z różnych źródeł o różnym charakterze. Bibliografię zestawioną w pracy można uznać za obszerną jak na pracę doktorską.

Bez wątplenia ważnym elementem pracy jest bogaty materiał ilustracyjny. Doktorantka w dysertacji i Katalogu Kart zamieściła setki fotografii przedstawiających obiekty i elementy betonowe z całego regionu. Fotografie zostały wykonane przez Doktorantkę,

co warto podkreślić, gdyż oznacza to, że obiekty te obejrzała w szerszym kontekście i ze szczegółami. To nadaje dodatkową wartość. W materiale ilustracyjnym są również fotografie archiwalne.

Warto podkreślić, że w pracy można dostrzec odpowiednią relację pomiędzy strukturą tekstu a tezami postawionymi na początku dysertacji. Rozdział III i rozdział IV rozwijają problematykę, które ma wykazać tezy, że beton stał się materiałem coraz powszechniej i wszechstronnie stosowanym w omawianym okresie na terenie Pomorza Zachodniego, i tym samym miał coraz większy wpływ na ukształtowanie krajobrazu kulturowego tego obszar. Rozdziały te – o rozwoju budownictwa betonowego o jego estetycznej akceptacji – dostarczają wiele argumentów.

Generalnie należy zgodzić się z tezami pracy o znaczeniu budownictwa betonowego w omawianym okresie i jego wartości w zbiorze dziedzictwa. Natomiast szczegółowiej oceniając realizację tez pracy można z większym przekonaniem zgodzić się, że beton historyczny wytwarzany w ośrodku szczecińskim na przełomie XIX i XX wieku stanowi charakterystyczny komponent dziedzictwa architektonicznego Pomorza Zachodniego. Natomiast stwierdzenie, że był jednym z głównych czynników kształtujących architekturę i krajobraz kulturowy tego obszaru w ocenie recenzenta jest chyba zbyt daleko idące. Beton był na pewno materiałem coraz bardziej znaczący, coraz bardziej zmieniającym formy architektoniczne – szczególnie budowli inżynierskich, jednak chyba jeszcze nie miał jeszcze aż tak znaczącej pozycji jak to sformułowano w tezie pracy. Oczywiście jest to tylko subiektywna uwaga recenzenta, bo trudno o obiektywną miarę takich stwierdzeń.

Wartością pracy jest wprowadzenie faz, na które podzielono budowę obiektów w omawianym okresie. Jest to wartościowe rozwiązanie, gdyż pozwala lepiej określić charakterystykę tego budownictwa, a jednocześnie je zróżnicować. To zróżnicowanie i wartościowanie zarazem może być szczególnie przydatne z punktu widzenia wczesnej polityki konserwatorskiej, Może być pomoce zarówno przy wybieraniu obiektów, które powinny być przedmiot ochrony jak i przy określaniu zakresu ingerencji konstruktorskich.

Nie jest dla recenzenta jasne w jakim znaczeniu Doktorantka używa określenia beton historyczny. Z zawartych w tekście rozprawy informacji wynika, że określenie to ma przede wszystkim zwrócić uwagę na odmienność materiałowo-technologiczna. I ta równica jest oczywista. Można jednak zakładać, że z architektonicznego punktu widzenia znacznie istotniejsza jest specyfika nowych form architektonicznych, które można było wprowadzić dzięki nowym możliwościom betonu jako materiału konstrukcyjnego. W odczuciu recenzenta ten aspekt powinien być przedstawiony w bardziej wyczerpujący sposób, szczególnie, że jest kluczowy dla oceny wartości tych obiektów jako elementów dziedzictwa.

Jeszcze jedna generalna uwaga dotyczy połączenia w pracy dwóch bardzo rozległych zagadnień – historii rozwoju budownictwa opartego na cemencie oraz kształtowania krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Każdy z tych tematów jest bardzo obszerny, dlatego omówienie ich wymaga koncentracji na nich, dostosowania struktury, przykładów, metodologii analizy. Dlatego chociaż łączą się one w sposób oczywisty – budownictwo betonowe ma udział w kształtowaniu krajobrazu kulturowego, to ich omówienie powinno być przedmiotem odrębnych opracowań.

Dlatego jeżeli Doktorantka zdecyduje się na opracowanie doktoratu w formie publikacji, to proponował bym skoncentrowanie się tylko na temacie budownictwa betonowego. Rozdział 5 – o czynnikach kształtujących krajobraz kulturowy – wydaje się dodatkiem, nie rozwinięty w zakresie na jaki zasługuje.

Wniosek końcowy

Praca doktorska mgr inż. arch. Aleksandry Hamberg-Federowicz pt.: *Beton historyczny w architekturze oraz jego wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855-1945*”, napisana pod naukową opieką prof. Zbigniewa Paszkowskiego, spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim w zakresie oryginalności podjętego tematu i jego opracowania, dowodzi ogólnej wiedzy doktoranta na temat podstaw ochrony i konserwacji zabytków i znajomości opracowanej tematyki.

Na podstawie przedstawionej dysertacji można w pełni uznać, że doktorant wykazał odpowiednią znajomość warsztatu naukowego i ma umiejętność prowadzenia pracy naukowej. Teza postawiona w pracy została wykazana, a zapowiedziane cele badawcze rozwinięte w odpowiednim zakresie.

W związku z tym stwierdzam, że praca mgr inż. arch. Aleksandry Hamberg-Federowicz pt.: *Beton historyczny w architekturze oraz jego wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego w latach 1855-1945*”, spełnia wymagania dotyczące dysertacji doktorskich określone w ustawie. Dlatego wnoszę o dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego, w tym do publicznej obrony.

B. Sygaj